

„gipsas” (plg. lie. *sūd-ōklis* „gipsinė pūstyklė”), lie. *saud-ālis* „smiltyninis šlamutis — Helichrysum arenarium” (Varėna) ir, gal būt, *sūdē* „toks grybas, panašus į rudmésę” (Šimkaičiai).

Fiziografinis terminas *sūd-uvā* „klampynė” yra vienodos darybos su kitais lietuvių šios rūšies terminais: *siet-uvā* „gili upės vieta”, *rag-uvā* „vandens išneštas griovys ar giliai išvažinėta kelio vieta”, *kūl-iavā* „upės slenkstis”, *kriok-uvā* „srautas, krioklys”.

Tiek baltų toponimai, tiek bendrinė leksika rodytų probaltišką **sū-d-*, reiškusį greičiausiai „pažliūgęs vandeniu, šlapias, klampus”, ir, tur būt, neatskirtiną nuo ide. **sūro-s*²³; plg. lie. *sūrūs*, ssl. *syrъ* „naß, feucht”, sen. skand. *sūrr* „sauer, scharf, beißend”.

Baltų *sū-d-* ir *sū-r-* yra bendrašaknai tik turi skirtingus šaknies determinatyvus. Tai rodo ir lie. *sū-d-yti*, kuris yra darinys iš šaknies *sū-* su iteratyviniu determinatyvu *-d-*.

Vadinasi, *Sūduva* — klampynių, raistų, pelkių kraštas. Šitokia vardo reikšmė visai atitinka krašto tarp Mozūrų ežerų ir Nemuno, kuri ir buvo sūduvių etminio arealo centras, fiziografinę charakteristiką.

M. Rudnickio veikale yra dar ir daugiau interpretacijų, kurioms prieštarauja baltistikos duomenys, pvz., baltų senųjų slavizmų, kai kurių migracijų chronologijos, baltų prieistorinės teritorijos klausimai, tačiau tai reikalauja daug platesnio straipsnio. Čia mums rūpėjo patikslinti tik dalykus, susijusius su baltų onomastika, ir parodyti, kaip neatsargu daryti apibendrinamas išvadas, remiantis atsitiktiniais kalbos duomenimis.

Vilnius

B. Savukynas

DU RUMUNU KALBININKO DARBAI BALTOSLAVIKOS KLAUSIMAIS

1. A. Vraciu, *Problema comunității lingvistice balto-slave*, „Romanoslavica”, IV, București, 1960, p. 87—106.

2. A. Vraciu, *Stadiul actual al cercetărilor în domeniul raporturilor lingvistice dintre balto-slavă și germanică*, „Romanoslavica”, VI, București, 1962, p. 41—47.

Rumunijos liaudies respublikos filologiniame žurnale „Romanoslavica” patraukia dėmesį du rumunu kalbininko Aritono Vračiu straipsniai baltų kalbų genezės klausimais. Straipsniuose nagrinėjamos problemos yra itin aktualios. Nuo pat lyginamosios-istorinės kalbotyros atsiradimo iškilo baltų kalbų kilmės, vienos kitų ide. kalbų tarpe ir santykiai su kitomis ide. kalbomis klausimai. Ypač domino ir tebedomina kalbininkus didelis baltų ir slavų kalbų panašumas. Šios problemos tebeegzistuoja ir šiandien. Ryžtingos pastangos šioms, ypač baltų ir slavų kalbų santykiai, problemoms išspręsti yra dedamos šiuo metu, ryšium su organizuojamais

²³ Alois Walde, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, B. II, Berlin und Leipzig, 1927, p. 513.

tarptautiniais slavistų kongresais. Šių problemų aktualumą rodo ir kalbamieji straipsniai.¹

Pirmajame straipsnyje A. Vračiu liečia baltų ir slavų kalbų seniausią santykį klausimą. Iš pradžių autorius išdėsto ir aptaria įvairias kalbininkų pažiūras šiuo klausimu. A. Vračiu nurodo, kad už baltų-slavų prokalbę buvo daugumas XIX ir XX a. kalbininkų — A. Sleicheris, A. Potebnia, F. Fortunatovas, V. Poržezinskis, A. Šachmatovas, A. Pogodinas, A. Uljanovas, V. Bogorodickis, J. Karlovičius, J. Rozvadovskis, O. Hujeris, T. Ler-Splavinskis, J. Otrembskis, J. Safarevičius, O. Semerenis, Vl. Georgijevas, J. Kurilovičius, A. Vajanas, P. Aruma, M. Loimanas, V. Kiparskis ir kt.

Toliau A. Vračiu aptaria A. Mejés koncepciją, pagal kurią baltų ir slavų kalbos, paveldėjusios iš ide. prokalbės kai kurių bendrų raidos tendencijų, plėtojos paraleliai. Tuo ir paaiškinamas didelis tų kalbų panašumas. Šiai teorijai A. Vračiu priskiria A. Zeno, V. Metjuso, V. Mažiulio ir kt. pažiūras. Konvergencijos teorijos atstovais straipsnio autorius laiko J. Endzelyną, S. Bernšteiną, B. Gornungą, T. Ler-Splavinskį, archeologus bei antropologus V. Henselį, J. Čekanovskį, K. Mošinskį. Pagal šią teoriją baltų ir slavų kalbos kilusios iš skirtingų ide. dialektų ir suartėjusios tik vėliau.

Rumunu kalbininkas mano, kad teisinga yra ta koncepcija, pagal kurią baltų ir slavų kalbos priklauso vieningai ide. dialektinei sričiai. Tos koncepcijos laikosi, kaip teigia A. Vračiu, kalbininkai J. Otrembskis, Vl. Georgijevas, V. Ivanovas, V. Toporovas ir archeologas P. Tretjakovas.

Atskirų kalbininkų koncepcijų baltų ir slavų kalbų santykį klausimų grupavimas A. Vračiu straipsnyje kelia tam tikrą abejonių. Atrodo, kad V. Mažiulis praktiniame tyrinėjime linkęs vadovautis J. Endzelyno iškeltais lingvistinės diferenciacijos ir integracijos principais.²

Tikslinga būtų skirti V. Ivanovo ir V. Toporovo pažiūras, iš vienos pusės, ir J. Otrembskio ir Vl. Georgijeve, iš kitos. Mat, J. Otrembskis, paketės savo ankstesnes pažiūras³, ir Vl. Georgijevas nepasitenkina baltų ir slavų kalbų kildinimu iš vieno ide. dialekto ir laiko baltų ir slavų kalbas kilusias iš kalbinės vienybės, savo ruožtu išsiskyrusios iš ide. prokalbės.⁴ Priskirti J. Otrembskio ir Vl. Georgijeve pažiūras koncepcijai, tvirtinančiai baltų ir slavų kalbų kilmę iš ide. vieningos dialektinės srities, reiškia

¹ Reikia pasakyti, kad šie straipsniai yra ne vieninteliai šios rūšies A. Vračiu darbai. Baltų kalbos jis domina jau senokai; tai rodo šie jo straipsniai: Problema vechilor relații lingvistice balto-slave in discuția celui de-al IV-lea congres internațional al slaviștilor, „Studii și cercetări științifice”, IX, 1-2, 1958, p. 151-164; De la indo-europeană la balto-slavă — inovății morfolologice, „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Jași”, V, 1959, p. 115-123; Caractere generale ale limbilor baltice, „Studii și cercetări științifice” X, 1-2, 1959, p. 109-138.

² Žr. jo pranešimo IV-ame slavistų kongrese lietuviškajį variantą „Pastabos baltų ir slavų kalbų seniausią santykį klausimui”, „Lietuvių kalbotyros klausimai”, t. 2, 1959, p. 15.

³ Žr. „Slavia Occidentalis”, t. 18, 1939—1947, p. 448.

⁴ Я. С. Отрембский, Славяно-балтийское языковое единство, «Вопросы языкоznания», 1954, № 6, p. 43, В. Георгиев, Исследования по сравнительно-историческому языкоznанию, Москва, 1958, p. 220.

sutapatinti su A. Mejés, nekartą teigusio ide. dialektų, iš kurių kilo baltų ir slavų kalbos, identiškumą⁵ pažiūromis.

V. Ivanovas ir V. Toporovas priėjo išvadą, kad baltų ir slavų atskiri fonologiniai ir morfologiniai modeliai sutampa ir kad slaviškasis modelis yra baltiškojo pakeitimo rezultatas, t. y. slavų kalbos yra palyginti jaunesnės.⁶

Paremti koncepcijai, kad baltų ir slavų kalbos priklauso vieningai ide. dialektinei sričiai, A. Vračiu nurodo baltų ir slavų kalbų inovacijas iš fonetikos, gramatikos ir leksikos. Kai kurių reiškinį traktavimas čia taip pat kelia abejonių.

1. Kalbėdamas apie ide. ā, ō refleksus slavų kalbose, A. Vračiu paskartoja, atmesdamas tradicinį aiškinimą, J. Otrembskio teiginį, kad slavų kalbose, kaip ir baltų, ide. ā, ō virto a ir tik paskui o⁷. Šis J. Otrembskio teiginys buvo pagrįstai kritikuotas⁸. Būtų buvę paprasčiau ir suprantamiau, jei A. Vračiu, norėdamas rasti naują argumentą baltų-slavų prokalbei, būtų teigęs, kad ide. ā, ō baltų prokalbėje, kaip ir slavų, davė o ir tik paskui a. Rimtų argumentų paremti ō egzistavimą baltų prokalbėje pastaraisiais metais yra iškėlę E. Nieminenas ir J. Kazlauskas⁹.

2. Ide., sonantų r, l, ɳ, ɳ panašų refleksą, be baltų ir slavų kalbų, atrodo, turi pelazgų (*ur* [ru], *ul* [lu], *un*, *um* [on, om] arba *ir*, *il*, *in*, *im*)¹⁰ ir trakų kalbos (*ur*, *ul*, *un*, *um*)¹¹.

3. Dauginiam skaitvardžiams sudaryti priesagą -r-, be baltų (*ketveri*) ir slavų (s. sl. četvoro), turi ir tocharų kalba (*śwerār* „ketveri“)¹².

4. Baltų ir slavų kalbų inovacija laikoma bendratis -ti (*nešti* ir *нести*). Šis faktas netenka įrodemosios galios, nes tokią pat galūnę turi tocharų kalbos (plg. toch. A *kärs-nā-tsi*, toch. B *karsa-tsi* „žinoti“, kur — *tsi* iš senesnio — *ti*)¹³.

⁵ A. Meillet, *Les dialectes indo-européens*, Paris, 1922, p. 40—48.

⁶ В. Иванов и В. Н. Топоров, К постановке вопроса о древнейших отношениях балтийских и славянских языков, Москва, 1958, p. 39.

⁷ Я. С. Отрембский, Славяно-балтийское языковое единство, ВЯ, 1954, № 5, p. 28.

⁸ J. Otrembskio kritiką dėl ide. ā, ō žr. С. Б. Бернштейн, Балто-славянская языковая сообщность, «Славянская филология», I, 1958, p. 51—52; С. Б. Бернштейн, Очерк сравнительной грамматики славянских языков, Москва, 1961, p. 145—146.

⁹ E. Nieminen, Über einige Eigenschaften der baltischen Sprache, die sich in den ältesten baltischen Lehnwörtern der ostseefinnischen Sprachen abspiegelt (Sonderabdruck aus den Sitzungsberichten der Finnischen Akademie der Wissenschaften, 1956, Helsinki, 1957), p. 199—200; И. Казлаускас, К развитию общебалтийской системы гласных, ВЯ, 1962, № 4, p. 23—24.

¹⁰ В. Георгиев, Исследования по сравнительно-историческому языкознанию, Москва, 1958, p. 92.

¹¹ В. Георгиев, Op. cit., p. 136.

¹² E. Fraenkel, Tocharų kalbos gramatika ir baltų kalbos, „Archivum Philologicum“, t. 3, 1932, p. 12—13.

¹³ В. Краузе, Тохарский язык, «Тохарские языки (сборник статей)», Москва, 1959, p. 69, 77.

5. Baltų ir slavų kalbų kilmininko vartojimas po neigiamujų veiksmažodžiu (plg. *Dvariničkas nėdavė kaimiečiams ganýklos ně žiñgsnio* (Žemaitė) ir *Я не знал другой жизни* (M. Gorkis), predikatyvinis instrumen talis (plg. *Jis bùvo māno gélbetoju* ir *Он был писателем*) greičiausiai yra ne tų kalbų inovacijos, o ugrofiniškojo substrasto elementai.

6. I A. Vračiu pateiktą bendrosios baltų ir slavų kalbų leksikos sąrašą pakliuvo ir tų kalbų skoliniai: a) slavų *rąka* greičiausiai laikytinės skoliniu iš baltų kalbų¹⁴, kaip tokie baltiški, patekė į slavų kalbas žodžiai, pateikiami autoriaus: rusų *героть, ковш, кресло, пакля, янтарь* (iš liet. *degūtas*, lat. *deguts*; liet. *káušas*, lat. *kauss*; liet. *krēslas*, lat. *krēsls*, pr. *creslan*; liet. *pākulos*, lat. *pakulas*; liet. *giñtāras*, pr. *gentars*)¹⁵. Mat, slavų kalbose žodis *rąka* yra izoliuotas, tuo tarpu baltų kalbose jis lengvai etimologizuojamas, plg. liet. *rankā*, lat. *rùoka*, pr. *rancō, rancko* ir veiksmažodij *riñkti, reñka*; dėl balsių kaitos *reñka* : *rañkā* plg. *kélti* : *kálnas, pagélbeti* : *pagálba, sémti* : *sám̄lis*. b) Lat. *nazis*, liet. *norāgas* (kurį A. Vračiu neteisingai laiko senu lietuvišku terminu), lat. *nārags*, lat. *klanit* pa prastai yra laikomi slaviškos kilmės žodžiais¹⁶.

7. Lietuvių *krūtis* ir rusų *rpygъ* (plg. sen. lenk. *grędzi*) neleidžia sieti fonetinis neatitikimas. Rusų *rpygъ* sietinas su gr. βρένθος „Stolz“, lot. *grandis* „groß, erhaben, bedeutend“, o liet. *krūtis* neatskirtina nuo *kráuti, kráuja, króvē*.

Rumunų kalbininkas pasinaudojo ne vienu tarybinio lietuvių kalbininko (V. Mažiulio, Z. Zinkevičiaus, A. Valeckienės) darbu ir operuoja gana gausia baltų, ypač lietuvių, kalbų medžiaga. Tik vietoj *káusas* (89), *kaimečiams* (102), *jīs* (102), *māno* (102), *krūtine* (103) reikia rašyti ir kirčiuoti *káušas, kaimiečiams, jīs, māno, krūtinė*.

Aprioriškai pripažinės genetinę baltų ir slavų kalbų vienybę, antrajame straipsnyje A. Vračiu kalba apie „baltų-slavų“ kalbų vietą kitų ide. kalbų tarpe. A. Vračiu, sekdamas Vl. Georgijevu, teigia, kad baltų ir slavų kalboms iš kitų ide. kalbų artimiausios yra germanų. Tam tikslui duodamos septynios baltų-slavų-germanų izoglosės (daugiskaitos naudininkas su *-m-*, moteriškos giminės veikiamujų dalyvių linksniavimas, „1000“ daryba ir kt.) Šios izoglosės gal būt ir leidžia baltų, slavų, germanų (ir tocharų) kalbas laikyti ide. dialektų grupė, bet su ne mažesniu pagrindu galima kalbėti ir apie germanų bei italikų dialektinę grupę. Tačiau prie šių izoglosių nereikėtų skirti niekatrosios giminės daugiskaitos vardininko-galininko galūnės **-ā*, nes jų turi ir indu-iranėnų kalbos (plg. skr. *yugā*).

Tačiau, antra vertus, negalima užmiršti, kad baltų ir germanų kalbas jungia izoglosės, rodos, svetimos slavų kalboms. Iš jų tarpo galima pamėti šias:

¹⁴ Plg. С. Б. Бернштейн, Очерк сравнительной грамматики славянских языков, Москва, 1961, p. 92.

¹⁵ Kitus baltiškos kilmės slavų žodžius pateikia A. Sabaliauskas, Naujas etimologinis rusų kalbos žodynas, „Lietuvių kalbotyros klausimai“, t. 4, 1961, p. 319 tt.

¹⁶ K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnica. Redigējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, Rīga, I—IV, 1923—1932.

1) ide. *ā*, *ō* baltų ir germanų kalbose virto *a*, plg., got. *ahtáu* „aštuanis“, liet. *aštuoni*; lot. *octo*; sen. vok. aukšt. *ahsa*, liet. *ašis*; lot. *axis*, skr. *akṣa-h*¹⁷;

2) skaitvardžių daryba: got. *ainlif*: lie. *vienúolika*, got. *bajōþs* „abu“; liet. *dvējetas*, got. *fruma*, sen. angl. *forma*, sen. saks. *formo*¹⁸; liet. *pìrmas* (slavų kalbos čia turi kitą priesagą, plg. sen. sl. *prīvъ*);

3) įvardžių dviskaitos 1 asmuo got. *wit* (*<*we-dwō*): liet. *vèdu* (*<*ve-dyuo*), 2 asmuo sen. skand. *it*: liet. *judu*¹⁹;

4) dažni sutapimai žodžių daryboje, plg. sen. isl. *brún* „Rand, Kante, Braue“; liet. *briaunà* (sen. sl. *brъ-v-ъ*), got. *fairns* „vorjährig“; liet. *pérnai* (formantas *-n-*) ir kt.²⁰

5) gausios žodyno bendrybės pavadinti gamtos reiškiniams (konstrukcija liet. *sniēgas drīm̄ba*, lat. *sniēgs drēbj=*sen. isl. *drīfr snaer*), kūno dailims (liet. *blauzdà*: sen. isl. *blaudr* „weich, zart, furchtsam“, vid. vok. žem. *blōt* „bloß, nackt, arm“; liet. *kenklē*, *kinka*: sen. angl. *hōh* (*<*hank*) „Ferse, Kniekehle“, sen. isl. *hāell* „Ferse“), giminytės santykiams (liet. *sváinis*: sen. vok. aukšt. *swein* „Diener, Hirt“) ir kt.²¹

Pro šias baltų-germanų izogloses tyrinėtojams nereikėtų praeiti. Jos rodo, kad galima kalbėti net apie baltų ir germanų kalbų bendrystės epochą²² ide. šiaurės dialektų grupės rėmuose, egzistavusių dar iki guturalių priebalsių palatalizacijos ir asibiliacijos. Negausios slavų-germanų kalbų paralelės yra, matyt, daug vėlesnės. Antra vertus, yra pagrindo kalbėti apie slavų kalbų artimumą indų-iranénų kalboms.²³ Junginių *us*, *is*, *ks*, *rs* virtimas *uš*, *iš*, *kš*, *rš* (*š>sl. ch*) yra bendras slavų ir indų-iranénų kalbų reiškinys, ir jis aiškiai byloja apie glaudžius ryšius, buvusius tarp tų kalbų. Dalinis šio reiškinio atspindys baltų kalbose (*š* po *k*, *r*) kalba apie baltų kalbų autonomiją to dėsnio veikimo metu. Žinoma, neatmestinos ir baltų bei indų-iranénų kalbų paralelės, bet jos, matyt, yra vėlesnių kontaktų rezultatas.

A. Vračiu straipsnių pasirodymas rumunu filologiniame žurnale rodo, kokios svarbios kalbos mokslui yra baltų kalbos ir kaip svarbu yra išspresti su jomis susijusias problemas. Viena iš tokų problemų ir yra baltų ir slavų kalbų genezės problema. Teisingai išspresti šią problemą

¹⁷ Э. Прокош, Сравнительная грамматика германских языков, Москва, 1954, p. 98.

¹⁸ Э. Прокош, Op. cit., p. 315, 319.

¹⁹ Э. Прокош, Op. cit., p. 311.

²⁰ E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg-Göttingen, 1955 tt.

²¹ E. Fraenkel, op. cit. Plg. N. C. Чемоданов, К вопросу о германо-балтийских языковых связях, «Вопросы германского языкознания» (Материалы второй научной сессии по вопросам германского языкознания), Москва—Ленинград, 1961, p. 75 tt.

²² Н. С. Чемоданов, Op. cit., p. 74.

²³ Slavų-indų-iranénų izogloses žr. T. Burrow, The Sanskrit Language, London, 1955, p. 18—23.

galima tik giliai ir visapusiškai ištyrus baltų kalbas, išnagrinėjus baltų ir slavų kalbų skirtumus ir neišleidus iš galvos baltų-germanų paralelių. A. Vračiu straipsniai, be abejo, prisideda prie tų svarbių problemų sprendimo.

Vilnius

S. Karaliūnas

DĖL KAI KURIŲ LIETUVOS MIESTŲ VARDŲ ETIMOLOGIJŲ

Raymond Schmittlein, *Quatre toponymes germaniques en Lituanie*, „Revue International d'Onomastique“, Paris, 1949, p. 15—20.

Šis straipsnis yra vienas iš daugelio R. Šmittleino darbų apie lietuvių vietovardžius. Savo metodu, nagrinėjimo tendencijomis, lingvistinės analizės pobūdžiu jis yra būdingas, apskritai imant, daugumai R. Šmittleino lietuvių toponimikos ir patronimikos tyrinėjimų.

Straipsnyje R. Šmittleinas be didesnių įrodinėjimų ir aiškinimų teigia, kad keturi Lietuvos gyvenamujų vietų vardai — *Alsėdžiai*, *Kėdainiai*, *Raseniai* ir *Šiauliai* — esą germaniškos kilmės.

1. Miestelio vardą *Alsėdžiai* R. Šmittleinas sieja su germanišku avd.¹ *Elisaidis*. Ši paralelė iš pirmo žvilgsnio atrodo lyg ir galima, nes miestelio vardas *Alsėdžiai*, kurio tarminė lytis yra *alsiedē*, istoriniuose dokumentuose rašomas *Aliseiden*, *Alizeyde*, *Alizeide*² 1253 m. Tačiau šis išorinis panašumas dar nieko nesako apie *Alsėdžių* kilmę. Visų pirma, senųjų dokumentų dvibalsis *ei* po *s(z)*, rodosi, yra ne gyvosios kalbos faktas, o raštų padaras, galėjęs, be kita ko, atsirasti ir liaudies etimologijos keliu pagal R. Šmittleino minimą asmenvardį *Elisaidis*. Antra, kad čia néra buvę *ei*, rodo to paties amžiaus sulenkintas šio vardo variantas *Olsiady*³, plg. 1421 m. lotyniško teksto *Olsedy*⁴ ež., XVI a. rusiško teksto *Ольсяды*⁵. Trečia, tą patį rodo ir šių dienų tarminė forma *alsiedē*: žemaičių (dounininkų) ie, atitinkantis literatūrinės kalbos é, tegali būti kilęs iš baltiškojo ē (*Alsėdžiai*, tarm. *alsiedē* < **alsēdjai*). Vadinas, *Alsėdžių* kildinimas iš *Elisaidis* dėl -sed-, -said- jau yra abejotinas.

Kad miestelio vardas iš tikrujų neturi nieko bendra su germ. asmenvardžiu *Elisaidis*, rodo visas lietuviškų gyvenamų vietų vardų, savo struk-

¹ Santrumpos vartojamos tokios pat, kaip ir kituose „Lietuvių kalbotyros klausimų“ tomuose spausdintuose toponimiųose straipsniuose.

² Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert... von Dr. A. Bielenstein. St. Petersburg, 1892, p. 241.

³ Ten pat.

⁴ Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioceses Vilnensis, Kraków, 1948, p. 741.

⁵ И. Я. Спрогис, Географический словарь древней жомойтской земли XVI столетия, Вильна, 1888, p. 212.